

Мозолевський Б.М.

Вчений, археолог

м. Київ, Україна

[Біографія](#)

а

Чортомлик

(глава з книги «Скіфський степ»)

а

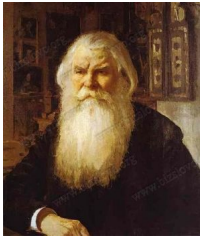
Як видно з попереднього викладу, перші свої кроки на півдні України скіфська археологія робила дуже невпевнено, здебільшого завдяки непередбаченим відкриттям. Біля початків її нерідко стояли люди зовсім випадкові. Добре, коли ними були такі безмежно віддані науці подвижники, як Дюбрюкс, але частіше ними виявлялися різні пройдисвіти й невігласи, що завдали справі дослідження скіфських старожитностей непоправної шкоди.

У 1859 р. при міністерстві імператорського двору було створено Археологічну комісію, на яку поклали обов'язок розкопувати стародавні пам'ятки. 1889 р. за нею було закріплено виняткове право надавати дозвіл на їх здійснення. Дослідження старожитностей набагато поліпшилися. Потроху вони починають переходити до фахівців, що, набуваючи досвіду, розробляють і методичні та методологічні засади розкопок. Але до археології як до науки ще було далеко. Царський двір прагнув лише нових і нових коштовностей, штовхаючи археологів на скарбошукацтво.

З першого року створення комісії в придніпровських степах почав свою археологічну діяльність її член Іван Єгорович Забелін. Протягом 1859-1861 рр. він розкопав кілька скіфських курганів середньої висоти (3-8,5 метра) на південь від Катеринослава (нині Дніпропетровськ) - поблизу сіл Томаківки, Біленького, Чумаків та Краснокутської станції. Усі вони були пограбовані. Але це не спинило молодого вченого. І вже 1862 р. він починає розкопувати один з найбільших скіфських курганів, що згодом увійде в науку під назвою Чортомлика та обезсмертить ім'я свого дослідника.

І.Є. Забелін народився 1820 р. у бідній родині дрібного службовця в Твері (нині Калінін) і ще в дитинстві залишився без батька. З великими труднощами йому пощастило закінчити Преображенське училище Московського приказу громадського опікування. Продовжувати освіту можливості не було. Усе, чого він досяг в житті, діалося йому важкою і виснажливою працею. Двадцять років після училища він виконував обов'язки

канцелярського службовця Збройової палати, переписуючи архівні справи і водночас самотужки оволодіваючи історичною наукою. Під кінець життя І. Є. Забелін (помер 1908 р.) став одним з найбільш Пам'ятку справді важко було не запитати - висота її сягала 19 метрів, діаметр становив 110 метрів. Нехай читача не дивує назва кургану - Товста Могила. Цю назву вже звикли пов'язувати з розкопками скіфського кургану поблизу м. Орджонікідзе на Дніпропетровщині, здійсненими 1971 р. Однак слід зазначити, що більшість великих курганів із плоскою або сферичною верхівкою називалася колись на противагу гострим могилам товстими і лише після розкопок їм надавалося інше ім'я - здебільшого за назвою найближчого населеного пункту. Курган стояв на рівнинному узвишші у верхів'ях річки Чортомлика (звідки в подальшому й пішла його назва) за 2,5 кілометра від Чортомлицьких хуторів (тепер с. Чкалова). За три версти на схід від нього проходив давній чумацький шлях. Навколо кургану, як це звичайно буває, стояло багато могил менших розмірів. Свого часу курган правив козакам за сторожову вежу, з якої степ відкривався на тридцять верст довкруг.

1

З патріаршими ликами

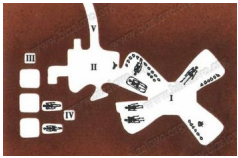
Йшли майстри по Русі.

Поруч з ними, великими,-

Ми підмайстри усі.

Могила входила до володінь вдови генерал-майора у відставці Зейфарта. Коли Археологічна комісія звернулася до неї з проханням дозволити розкопки кургану, поміщиця поставила вимогу - віддати їй третину серійних коштовностей, а за поодинокі знахідки сплатити третину їхньої номінальної вартості і, крім того, передати всі речі, «що не матимуть археологічного значення», тобто весь матеріал, виготовлений не з коштовностей. Археологічна комісія змушена була погодитися на такі умови. Для розкопування могили міністерство імператорського двору виділило дуже велику на той час суму - 5000 карбованців.

Розкопки почалися 26 травня 1862 року. З верхівки кургану звалили половецьку кам'яну бабу, яка стояла там споконвіку. Історія її заслуговує на окрему увагу.

2

Не доба, а історія

Осявала їх лик.

Ми вже їх не повторимо,

Як себе - Чортомлик...

I - центральна гробниця;

II - бокова гробниця;

III - кінські могили;

IV - поховання конюхів;

V - грабіжницький лаз.

Цей ідол правив кільком поколінням місцевих селян за об'єкт поклоніння, оскільки вважалося, що він здатний оберігати від лиха. Років за 20-30 до розкопок його стягли з кургану і використали в господарстві. Як на те, в степу тоді почалася засуха, і по селах пішли чутки, буцім у тому винен чортотлицький ідол. Його знову повернули на могилу, відбивши ненароком по дорозі голову, і засуха, що тривала чотири роки, ніби припинилася. Згодом одному з селян збрело забрати відбиту голову ідола, щоб підпирати нею двері біля погребка. Знову трапилася засуха, і знову голову змусили повернути на курган та поставити ідолові. Так і стояв він до розкопок, оточений шаном й забобонами, приймаючи дари грошима й хлібом за своє «знахарювання». І коли востаннє І.Є. Забелін стягнув його, «багато селян, що проїздили або проходили мимо, благоговійно скидали шапки й цілували повержений камінь».

Дореволюційна методика розкопок істотно відрізнялася від сучасної. Забелін почав розкопувати Чортотлик, як і інші кургани, наскрізною траншеєю зі сходу на захід - розуміння необхідності знімати весь насип ще не було. У розкопках брало участь 86 грабарів з підводами. На шостому метрі насипу було виявлено залишки майже 250 кінських вуздечок з залізними вудилами та золотими й бронзовими оздобами, чималу кількість інших речей. Приблизно на рівні цих знахідок курган мав уступ, вище якого схили кургану, як і по підшві, було укріплено камінням.

Робота просувалась успішно. За півтора місяці з кургану було вивезено понад 17 000 кубометрів ґрунту, але стало зрозумілим, що цього року розкопки не закінчити. Тому, не доходячи потрібного рівня материкової глини, Забелін припинив їх.

Наступного року для завершення досліджень було асигновано ще 5000 карбованців і обіцяно в разі потреби надати додатково 2000. У розкопках тепер брало участь 116 грабарів.

Коли в межах закладеної траншеї вийшли на материк, з'ясувалося, що курган перекривав невелику могилу доби бронзи з кількома скорченими похованнями. Під кам'яною кріпидою в західній частині розкопу відкрили залишки тризни - уламки амфор, кістки тварин, деталі вуздечок, бронзові вістря стріл. У центрі кургану містилася основна гробниця, а на захід від неї - три могили з похованнями дванадцяти коней та дві - з кістяками конюхів. Кінські вуздечки були оздоблені золотими й срібними прикрасами, біля шести коней виявлено рештки сідел із золотими окуттями, а біля двох ще й пишні нагрудні прикраси із бронзи. З конюхами також було покладено золоті прикраси і зброю, що свідчить про неабияку їхню заможність і знатність.

Основна могильна яма зверху мала розміри близько 2,1x4,6 метра і донизу майже вдвічі розширялася. Дно її сягало глибини 10,8 метра від рівня поля. У кожному з кутів ями були влаштовані підземелля - кожне завдовжки близько 3,5, заввишки 2 метри, а підлога містилася на 2 метри нижче дна вхідної шахти. Розкопування такої складної підземної споруди далися надзвичайно важко, адже ні будь-якої техніки, ні досвіду гірничих робіт Забелін не мав. Справа ускладнювалася також необізнаністю дослідника з конструктивними особливостями скіфських гробниць. Забелін вважав, що головний небіжчик мав лежати на дні вхідної шахти. Не виявивши тут ніяких знахідок, він виснував,

що основна частина гробниці дощенту пограбована, і лише кутові камери (він сприйняв їх за допоміжні) внаслідок щасливого випадку залишилися цілими. Насправді ж дослідник помилявся: то були основні поховальні приміщення, а відтак з часу поховання жодна людина сюди не діставалася.

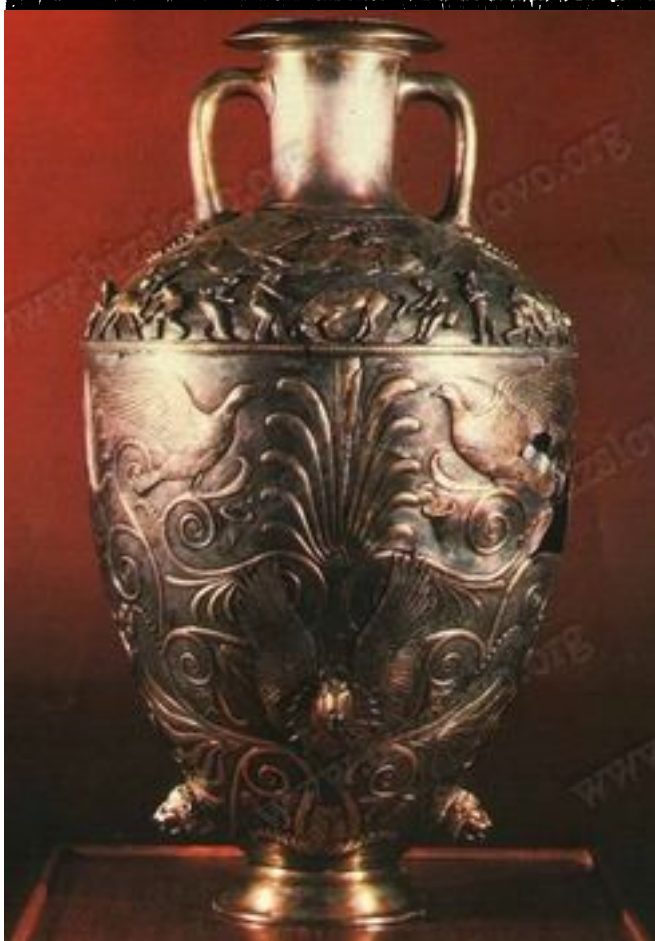
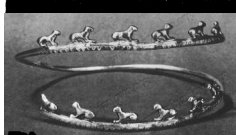
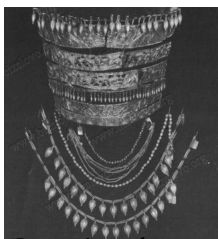
Розчищення почалося з південно-східного підземелля. Тут стояв невеликий бронзовий казан та п'ять глиняних амфор. Уздовж стін камери виявлено велику кількість бронзових вістер стріл і золотих платівок від одягу та наголовного вбрання. Одяг, імовірно, висів уздовж стін на залізних гаках. Вхід до ніші охороняв собака.

У північно-східному підземеллі стояло шість амфор. Біля входу лежав кістяк служниці з бронзовою гривнею на шиї та золотою підвіскою біля скроні, а поруч - залишки сагайдака з бронзовими вістрями стріл, набірне веретено. Уздовж стін, як і в попередньому випадку, зібрано близько 2500 золотих прикрас від наголовного вбрання й одягу, розвішаного колись на стінах. Отож обидві ніші становили собою комори, де розміщувалися запаси їжі й вина, а також парадне вбрання.

У південно-західній камері виявлено два чоловічі кістяки, що лежали поруч. В одного з них на шиї була потерта золота гривня, прикрашена шістьма фігурками левів на кожному кінці, на зап'ястях - широкі золоті браслети, на пальцях обручки з плоскими щитками. Навколо черепа зібрано 31 золоту платівку, можливо, від наголовного вбрання. При боці лежав меч з окутим золотою платівкою руків'ям, спіральна золота стрічка від пужална нагая, залишки двох сагайдаків із бронзовими вістрями стріл, кілька залізних наконечників списів та бронзова й срібна посудинки до вина. Небіжчик був підперезаний поясом з бронзовим набором, на ногах виявлено залишки бронзових кнемід.

Другий небіжчик був дещо бідніший. Шию його також прикрашала золота гривня, правицю - срібний браслет і золота обручка. На попереку містився пояс із бронзових платівок. Осторонь лежали залізний меч та сагайдак зі стрілами.

В останньому, північно-західному підземеллі була похована жінка. Кістяк її лежав на ложі зі слідами блакитної, синьої, червоної, жовтої та зеленої фарб. Небіжчицю поховали в наголовному вбранні, від якого лишилося понад 50 золотих платівок і начільна стрічка. З наголовного вбрання опускалася пурпурова намітка, обшита по краю золотими платівками із зображенням скіфа, що причащається перед богинею з люстерком у руці - подібними до виявлених у Куль-Обі. На шиї небіжчиці була золота гривня, на зап'ястях - по широкому золотому браслету, на кожному пальці - золоті обручки, біля скронь - підвіски у вигляді кола з привісочками на ланцюжках. Поблизу правиці знайдено бронзове люстерко із залізним руків'ям.

Дуже цікаво, що в цьому місці знайдено не тільки скіфські, але й грецькі, римські, сарматськими

обов'язково закріплено на металі, щоб він був надійно закріплено на сабл...